

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել **ԱՆՎՃԱՐ**:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:



Уважаемый читатель!

На сайте *Электронной библиотеки Арцаха*, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха** (ОМУСА), размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать **БЕСПЛАТНО**.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - *Artsakh E-Library* website, where you can find and download for **FREE** scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՈՒՇԻՆ ՀԱՅՈՑ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՕՐՐԱՆ

ՀՏԳ- 941 (479.25):325

ԳՄԳ- 63.3(2Հ)+66.3(2Հ)

Շ 973

Գիտաժողովը նվիրվում է

Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին

Տպագրվում է գիտաժողովի խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝

Արտակ Մադալյան

Գիտաժողովի ծրագրային կոմիտե՝

Արամ Սիմոնյան – ԵՊՀ ռեկտոր, Վլադիմիր Բարխուդարյան – ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, Բաբկեն Հարությունյան – ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս քարտուղար, Աշոտ Մելքոնյան – ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, Ռուբեն Սաֆրաստյան – ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, Արարատ Աղասյան – ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, Պավել Ավետիսյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրեն

Շ 973 ՇՈՒՇԻՆ ՀԱՅՈՑ ԶԱՂԱԶԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՕՐՐԱՆ: Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր: – Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, – 370 էջ + 1 էջ ներդիր:

ԳՄԳ- 63.3(2Հ)+66.3(2Հ)

ISBN 978-5-8080-0715-4

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2007

ԱՆՆԱ ԱՄԱՏՔԱՆ
 ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ

ԳԱՆԻԷԼ ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԸ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՈՒՇԻՈՒՄ

2008 թվականին լրանում է «Անդրկովկասի կոնսերվատորիայի»՝ Շուշվա երաժշտական միջավայրի ծնունդ, բնիկ շուշեցի, ՀիսՄՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1945), վաստակավոր ուսուցիչ (1944), կոմպոզիտոր, գողտրիկ երգերի ու ռոմանսների, խմբերգերի, բազմաթիվ մանկական երգերի և մանկական օպերաների, նվագախմբային ու դաշնամուրային ստեղծագործությունների, դրամաների համար գրված երաժշտության հեղինակ, խմբավար, երգիչ, մանկավարժ, Բաթումի (1922) և Լենինականի (1924) երաժշտական ստուդիաների հիմնադիր, իր ստեղծագործությամբ և ակտիվ գործունեությամբ հայ պրոֆեսիոնալ երաժշտության և խմբերգային արվեստի զարգացման մեջ զգալի ավանդ ներդրած *Դանիել Ղազարյանի* (1883-1958) ծննդյան 125-ամյա հորեյանն ու մահվան կեսդարյա տարելիցը:

Հայրենական երաժշտության պատմության մեջ այդ նշանակալի հորեյանին նվիրված հիմնարար մենագրության ստեղծմանը ձեռնամուխ լինելով և, հետևաբար, Դ. Ղազարյանի ստեղծագործական դիմանկարը մեկ հողվածի շրջանակներում ներկայացնելու նպատակ չունենալով՝ փորձենք ուրվագծել հայ երաժշտարվեստի երախտավորի կյանքի ու գործունեության այն շրջանները, որոնք առնչվում են հայրենի Շուշի քաղաքի հետ:

Դանիել Ղազարյանը¹ ծնվել է 1883 թ. մայիսի 17-ին² Շու-

¹ Տե՛ս Ա. Տոնիկյան, Դանիել Ղազարյան, Ե., 1977, էջ 70:

² Դ. Ղազարյանի մասին առկա գրականության մեջ շրջանառվում է նաև մայիսի 5-ը (տե՛ս Ա. Տոնիկյանի աշխատությունը և Ա. Շեկունցի հողվածները):

շիում, ուսուցիչ, դուրեկան ծայնով և նուրբ լսողությամբ օժտված, երգ-երաժշտության մեծ սիրահար, Շուշիի թեմական դպրոցի երգ-երաժշտության ուսուցիչ Տեր-Գարեգին քահանա Դովհաննիսյանից³ հայկական ծայնագրությունը սովորած Ավագի ընտանիքում, որի տոհմը՝ «Ասլը», սերում էր Լեռնային Ղարաբաղի Լնգի գյուղից: Իր լավ ծայնի և հայկական ծայնագրության իմացության շնորհիվ Ավագը հաճախակի հանդես է եկել որպես դպիր:

Մայրը՝ Սանուշակը, նույնպես լավ ծայն ուներ և հարմոն էր նվագում: Երեխան ժառանգում է իր ծնողների երաժշտական ընդունակությունները: Յոթ տարեկանում Դանիելն արդեն վարժ սրինգ էր նվագում, իսկ մի քանի տարի անց՝ ջութակ, նաև թառ: Ուշագրավ է այն փաստը, որ Դանիելենց բազմանդամ ընտանիքում երգում էին բոլորը. բոլորն էլ ունեին լավ ծայն, նաև նվագում էին: Եվ պատահական չէ, որ Դանիելի քույրը՝ Անահիտ Ղազարյանը, դարձավ երգչուհի և երաժշտություն էր դասավանդում Թբիլիսիի երաժշտական ուսումնարանում:

Երաժշտության սիրահար Ավագը, տեսնելով որդու հրաշալի ծայնն ու երաժշտական ձիրքը, որոշում է, որ որդին պիտի քահանա դառնա (հետաքրքիր զուգահեռությամբ ժամանակին ճիշտ այդպես էր որոշել նաև Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի հայրը): Սակայն մայրն առարկում է, որ իր զավակը հոգևորական դառնա:

Հայրը որոշում է երաժշտական բացառիկ ընդունակություններով օժտված զավակին տալ Շուշվա թեմական դպրոցը, որտեղ երգ-երաժշտության դասավանդումը բարձր մակարդակի վրա էր, իսկ դպրոցի երգեցիկ խումբը հաճախ էր համերգ-

³ Տեր-Գարեգին քահանա Դովհաննիսյանը հայկական ծայնագրությունը սովորել էր Էջմիածնում, Լիկոդայոս Թաշճյանի մոտ, որն Էջմիածնում էր գտնվում Գևորգ կաթողիկոսի հրավերով՝ «Շարակնոցը», «Պատարագն» ու «Ժամագիրքը» նոտագրելու նպատակով:

ներով հանդես գալիս՝ կատարելով ժողովրդական և հայրենասիրական երգեր:

Շուշվա թեմական վեցդասյա դպրոցում երաժշտության դասընթացը տևում էր վեց տարի, որից առաջին երեք տարիների ընթացքում աշակերտները սովորում էին երգեցողություն, իսկ հաջորդ երեք տարիներին յուրացնում էին հայկական նոր ծայնագրությունն ու երգը: Դպրոցի շրջանավարտները կատարելապես տիրապետում էին հայկական ծայնագրությանն ու ազատ թելադրություններ գրում:

Դժվար է գերազնահատել Շուշվա թեմական դպրոցի դերը հայ երաժշտության նվիրյալների դաստիարակման գործում: Շուշվա թեմական դպրոցն, ըստ էության, մեկն էր այդ ժամանակաշրջանում հայ երաժշտական իրականության մեջ գործող երեք կենտրոններից՝ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի և Թիֆլիսի Լեոսիսյան դպրոցի կողքին, որտեղ խիստ կարևորվում էր երգ-երաժշտության դասավանդման բարձր մակարդակի ապահովումը, որակյալ երաժշտական կադրերի պատրաստումը: Այստեղ գործում էին երգեցիկ խմբեր, որոնք հանդես էին գալիս համերգներով: Այս կրթօջախներում են որպես երաժիշտներ ձևավորվել Մակար Եկմալյանը, Կոմիտասը, Սպիրիդոն Մելիքյանը, Գրիգոր Սյունին, Ազատ Մանուկյանը, Անտոն Մայիլյանը, Մուշեղ Աղայանը, Կարո Չաքարյանը, Սիքայել Սիրգոյանը, Արմենակ Շահնուրադյանը, Տիգրան Նալբանդյանը և այլք: Նրանց շարքում է և Դանիել Ղազարյանը, ով որպես երաժիշտ մկրտվելով Շուշվա թեմական դպրոցում, ընդգրկվելով Կարա-Մուրզայի, Գրիգոր Սյունիի ու Ստեփան Դեմուրյանի երգեցիկ խմբերում և շարունակելով երաժշտական մասնագիտական կրթությունը Բաքվում ու Թիֆլիսում, հետագայում շուրջ կես դար ծառայեց հայ երաժշտական մշակույթի առաջընթացին որպես կոմպոզիտոր, մանկավարժ, խմբավար, հասարակական գործիչ ու նվաճեց հիրավի համաժողովրդական սեր ու ճանաչում:

Եվ այսպես, 1892 թ. Շուշվա Մարիամյան և թեմական դպրոցներում որպես երաժշտության ուսուցիչ աշխատանքի է հրավիրվում Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտ, քսանամյա Ստեփան Դեմուրյանը (1872-1934): Շուշիում նա աշխատում է մինչև 1895 թվականը, ապա ընդմիջումներով՝ մինչև 1917 թվականը, մեծապես նպաստելով հայ երգի տարածման գործին: Կարճ ժամանակ անց Ստեփան Դեմուրյանը դառնում է Շուշվա աշակերտության ամենասիրելի ուսուցիչը: «Շատերը սիրեցին նրան ու նրա առարկան, – հետագայում իր ուսուցչի մասին կգրի նրա երախտապարտ ու արժանավոր սանը՝ Դանիել Ղազարյանը, – եվ եթե թեմական դպրոցը տվեց բազմաթիվ գրագետ երաժշտասերներ, որոնք շնորհակալ գործունեություն ծավալեցին Ղարաբաղում և այլուր, ապա դրա համար նախ և առաջ պարտական ենք Ստեփան Դեմուրյանին»⁴: Բախտորոշ էր նրանց հանդիպումը Դանիելի համար: Ահա այստեղ էլ վճռվում է երաժիշտ դառնալու նրա ճակատագիրը: Եվ պատահական չէ, որ հետագայում նա, հետևելով իր ուսուցչի՝ Դեմուրյանի օրինակին, պիտի երգեցիկ խմբեր կազմեր ու համերգներով հանդես գար տարբեր հայաշատ քաղաքներում:

Դպրոցական տարիներին ի հայտ են գալիս Դանիելի երաժշտական բացառիկ ընդունակությունները. նա ակտիվորեն մասնակցում է Ստեփան Դեմուրյանի կազմակերպած քառածայն երգեցիկ խմբին, որը տոն օրերին երգում էր Շուշիի Ղազանչեցոց Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցում, իսկ սովորական կիրակիների պատարագներին Դանիելն իր հրաշալի ծայրով կատարում էր սոլոները և հաճախակի ելույթ ունենում դպրոցական տարբեր հանդեսներում:

Շուտով Դ. Ղազարյանը հարկադրված ընդհատում է ուսումնառությունը և բազմանդամ ընտանիքի հոգսերը հոգալու նպատակով զբաղվում կոշկակարությամբ՝ օգնելով հորն

ու ավագ եղբորը: Շուրջ վեց տարի տևած արհեստավորի գործունեության ընթացքում անգամ շնորհաշատ պատանին շարունակում էր համագործակցել Ստեփան Դեմուրյանի հետ, երգում էր նրա ղեկավարած երգեցիկ խմբում, մեներգում հանդեսներին ու համերգներին:

Շուշիում անցկացրած իր պատանեկության տարիներին Դանիել Ղազարյանին բախտ է վիճակվում շփվել անվանի երաժիշտների հետ: Այդ տարիներին Շուշիում երաժշտական կյանքը շատ ակտիվ էր, հաճախակի էին համերգներ կազմակերպվում: Այսպես, 1894-ին Շուշի է ժամանում Քրիստափոր Կարա-Մուրզան, երգչախումբ կազմում և համերգներով հանդես գալիս ժողովրդական և հոգևոր երգերի կատարմամբ: Երգեցիկ խմբի համերգներին ակտիվորեն մասնակցում է նաև Դանիելը: Նշենք, որ այդ երգչախմբում էր ընդգրկվել նաև հետագայում հայ մեծ քանդակագործ, այդ ժամանակ տակավին 13-ամյա Զակոբ Գյուրջյանը⁵: Անտարակույս, Կարա-Մուրզայի համերգները մեծ տպավորություն են թողնում պատանու վրա: Զետո, տարիներ անց, 1912-ի ապրիլի 8-ին Կաղզվանի հայկական դպրոցի դահլիճում Դանիել Ղազարյանի ղեկավարած աշակերտական երգեցիկ խումբը Կարա-Մուրզայի մահվան 10-րդ տարելիցի կապակցությամբ պիտի հանդես գար համերգով, որի ծրագրում ընդգրկված էին Կարա-Մուրզայի խմբերգերը:

1895-ին, ավարտելով Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը, հայրենի Շուշի է վերադառնում Գրիգոր Սյունին, կազմակերպում երգչախումբ և հանդես գալիս իր բազմածայնած ժողովրդական երգերից կազմված անդրանիկ համերգով:

1901-ին տեղի է ունենում Ք. Կարա-Մուրզայի հաջորդ այցելությունը Շուշի. 1901 թ. մայիսի 20-ին նրա կազմակեր-

⁵ Տե՛ս Ա. Աղասյան, Շուշեցի մեծ քանդակագործը (Զ. Գյուրջյանի ծննդյան 125-ամյակի առթիվ). Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն. անցյալը, ներկան և ապագան, միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Ե., 2007, էջ 254:

⁴ Ա. Տոնիկյան, Եզվ. աշխ., էջ 9:

պած և ղեկավարած Հայկական սիրողական երգեցիկ խմբի համերգն էր, որին անդրադառնում է «Մշակը» 1901 թ. մայիսի 10-ի N 100-ում: Շուշիի Խանդամիրյան թատրոնի դահլիճում հունիսի 5-ին, 12-ին և 20-ին տեղի են ունենում 70 հոգուց բաղկացած սիրողական քառածայն երգեցիկ խմբի համերգները, որոնց մասին պատմում են «Մշակի» հունիսի 12-ի, 19-ի և հուլիսի 3-ի համարներում տպագրված նյութերը⁶: Իր Շուշվա համերգաշրջանը Կարա-Մուրզան եզրափակում է հայկական սիրողական երգեցիկ խմբի հուլիսի 22-ի համերգով, որի ծրագրում տեղ էին գտել բացառապես ժողովրդական երգերի կատարումները⁷:

Շուշիում երաժշտական կյանքը հատկապես աշխուժանում էր ամռան ամիսներին, երբ հանգստանալու նպատակով Շուշի էին վերադառնում տարբեր կրթօջախներում սովորող և տարբեր վայրերում աշխատող շուշեցի երաժիշտներն ու կազմակերպում համերգներ: Այսպես, Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ուսանող, վաղամեռիկ Եղիշե Բաղդասարյանը, վերադառնալով իր ծննդավայրը, կազմակերպում է երգեցիկ խումբ, ստեղծում Շուշիում ժողովրդական գործիքների առաջին անսամբլը, մասնակցում տարբեր համերգների ու հանդեսների՝ մեծ հետաքրքրություն առաջացնելով ունկնդիրների շրջանում: 1901-ի օգոստոսի 1-ին Շուշիի Խանդամիրյան թատրոնում Եղիշե Բաղդասարյանի ղեկավարությամբ ելույթ է ունենում արևելյան նվագախումբը: Համերգին մասնակցում են երգեցիկ խումբը, երգիչներ Ա. Մելքունյանը, Ե. Տեր-Միքայելյանը, Մ. Սարգսյանը, ջութակահար Վ. Միրզոյանը, դաշնակահարուհի Ա. Գալամյանը, քամանչահար Ա. Մելիք-Շահնազարյանը: Ծրագրում ընդգրկված էին Գ. Կազաչենկոյի, Մ. Եկմալյանի, Ե. Բաղդասարյանի, Ս. Դեմուրյանի, Ալ. Սպենդիարյանի ստեղ-

⁶ *Ռ. Մազմանյան*, Հայ երաժշտական կյանքի տարեգրություն. 1901–1910, Ե., 2006, էջ 30–31:

⁷ Նույն տեղում, էջ 32–33:

ծագործությունները: Ղաշնամուրի նվագամասը կատարում է Ե. Բաղդասարյանը⁸:

1902-ի հուլիսի 3-ին Շուշիում տեղի է ունենում երգիչ, քնարադրամատիկ տենոր Արշակ Կոստանյանի (1865–1920) համերգը, իսկ օգոստոսի 11-ին Շուշիի Խանդամիրյան թատրոնի դահլիճում ելույթ են ունենում քառածայն երգեցիկ խումբը և արևելյան նվագախումբը՝ Եղիշե Բաղդասարյանի ղեկավարությամբ: Նույն դահլիճում օգոստոսի 21-ին երգիչ Ստեփան Բարխուդարյանի համերգի ծրագրում տեղ են գտնում հայկական ժողովրդական երգեր՝ «Պաղ աղբյուրի մոտ», «Լորիկ», «Սիրուհիս, քեզ համար», «Կռունկ», նաև՝ Չայկովսկի⁹:

1903-ի ապրիլի 13-ին Խանդամիրյան թատրոնում Շուշիի թեմական դպրոցի երգեցիկ խմբի համերգն է՝ Ստեփան Դեմուրյանի ղեկավարությամբ: Ծրագրում՝ «Բամփ որոտան», «Գյուլում ջան», «Սիրո երգ», «Արաքսի արտասուքը», «Ջան մարալ», «Եղստ ջան», «Համեստ աղջիկ», «Հաբրբան», «Լռեց, ամպերը», «Հորովել», «Ահա հրեշտակ», ժողովրդական երգեր¹⁰: Իսկ հուլիսի 4-ին և 11-ին Շուշիում կազմակերպվում են Զ. Կարա-Մուրզայի հիշատակին նվիրված համերգներ: Ելույթ է ունենում երգեցիկ խումբը՝ Պ. Կարա-Մուրզայի ղեկավարությամբ¹¹:

Հուլիսի 31-ին Շուշիում կայանում է արդեն Պետերբուրգի կոնսերվատորիայի ուսանող, կոմպոզիտոր Գրիգոր Միրզայանի համերգը¹²:

Օգոստոսի 3-ին Ստեփան Դեմուրյանի ղեկավարությամբ տեղի է ունենում Հայկական սիրողական երգեցիկ խմբի համերգը, որի ծրագրում ներառված էին հայկական ժողովրդական «Ջան գյուլում», «Հաբրբան», «Եղստ ջան», «Ջան, մարալ

⁸ Նույն տեղում, էջ 33:

⁹ Նույն տեղում, էջ 50–51:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 62:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 64:

¹² Նույն տեղում:

ջան» երգերը, «Ծիծեռնակներ» վրացական երգը, Շուբերտի սերենադը, Չայկովսկու ռոմանսներից մեկը¹³: Իսկ 1904-ի հուլիսի 1-ին շուշեցիներն ունկնդրում են երգիչ Արշակ Կոստանյանի համերգը, որի ընթացքում հնչում են հայկական և ռուսական երգեր¹⁴:

«Մշակը» 1907 թ. ապրիլի 10-ի N 75-ում «Ուսանողական երեկույթ – ներկայացում Շուշում» վերնագրով հոդվածում անդրադառնում է 1907-ի մարտի 31-ին Շուշիի 90 հայ աշակերտներից բաղկացած երգեցիկ խմբի համերգին՝ ուսուցիչ Հարություն Մելիքյանի ղեկավարությամբ, որի ծրագրում տեղ էին գտել Կոմիտասի «Ալագյազ», «Սոնա յար», «Խումար պառկե», Ք. Կարա-Մուրզայի «Վարդ կոշիկս» և Գր. Միրզայանի «Սարեն կուզա» խմբերգերը¹⁵:

Հետագայում իր որդուն հասցեագրած նամակում Ղանիել Ղազարյանն այդ տարիների մասին կգրի. «Բարի նախանձը կրծում էր իմ հոգին, և ես դժվար ճանապարհներով, իմ սեփական ուժերով, ամենատանջալից միջոցներով ձգտել եմ դեպի վեր, դեպի գեղեցիկը, դեպի կուլտուրան: Չեմ վայելել գուրգուրանք, հովանավորություն, չեմ ժառանգել հարստություն, չեմ ստացել հարազատների կողմից անհրաժեշտ օժանդակություն, սակայն իմ ցանկությունների իրագործմանը հասնելու պատճառը եղել է իմ բարի սիրտը, իմ աննախանձ հոգին, ծով համբերությունը, իմ ժրաջան աշխատանքը և ամենաճիշտ մոտեցումը կյանքի այս կամ այն երևույթներին»¹⁶:

Ահավասիկ վեցամյա ընդհատված կրթությունից հետո Ստեփան Դեմուրյանի, Գրիգոր Սյունիի և այլոց խորհրդով Դ. Ղազարյանը 1907-ին հեռանում է Շուշիից և երաժշտական կրթություն ստանալու նպատակով մեկնում Բաքու: Նա ընդունվում է Բաքվի երաժշտական ուսումնարանի վոկալ բա-

¹³ Նույն տեղում, էջ 65:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 80:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 126:

¹⁶ Ա. Տոնիկյան, նշվ. աշխ., էջ 14:

ժինը, զուգահեռաբար հաճախում Բաքվի բանվորական գիշերային ինստիտուտի ռուսական և օտար լեզուների ֆակուլտետները՝ ցուցաբերելով բարձր առաջադիմություն: Ղազարյանն այստեղ կազմակերպում է իր անդրամիկ երգեցիկ խումբը՝ բաղկացած բանվորներից, և ելույթներ կազմակերպում Բաքվում, Բալախանում և այլուր: Ուսումնական տարին ավարտելուն պես Ղազարյանը վերադառնում է հայրենի Շուշի և իր ընկերների հետ մասնակցում այստեղ կազմակերպվող երաժշտական միջոցառումներին: 1908-ի աշնանը նա մեկնում է Թիֆլիս, որտեղ էլ սկիզբ է առնում նրա երաժշտական բեղուն գործունեությունը: Այստեղ նա ստանում է իր երաժշտական բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը՝ ուսանելով կոմսերվատորիայի վոկալ բաժնում, ակտիվ համագործակցում Ռոմանոս Մելիքյանի և Ազատ Մանուկյանի հետ՝ «Երաժշտական լիգայի» կայացման գործում:

Դանիել Ղազարյանը կրկին ծննդավայր պիտի վերադառնար միայն 1914-ին: Ի դեպ, Դ. Ղազարյանի մասին իր հոդվածներում Արկադի Շեկունցը գրում է. «1913 թ. Դ. Ղազարյանը իր մտերիմ ընկերոջ՝ կոմպոզիտոր Ե. Սարդարյանի (1884–1977) հետ համերգներ է կազմակերպում Շուշի քաղաքում: Իր առաջին այցը ծննդավայր կոմպոզիտոր խմբավարին ստեղծագործական նոր լիցք է հաղորդում և ոգևորում հետագա աշխատանքների համար»¹⁷: Նույն կարծիքին է նաև Արտակ Տոնիկյանը: Սակայն ժամանակի մամուլի¹⁸ վկայության համաձայն՝ Դ. Ղազարյանի ու Երվանդ Սարդարյանի ղեկավարությամբ երգեցիկ խումբը Շուշիում համերգներ է տվել ոչ թե 1913-ին, այլ 1914 թ. հուլիսի 4-ին և 6-ին¹⁹:

¹⁷ Տե՛ս Ա. Շեկունց, Հայ խմբավար կոմպոզիտորները, Ե., 1986, էջ 62, Ա. Շեկունց, Դարաբաղի անվանի հայ երաժիշտները, Կրթությունը և գիտությունը Արցախում, 2005, 3–4, էջ 109:

¹⁸ Տե՛ս «Մշակ», 1914, 13 հուլիսի, N 152, «Հորիզոն», Թիֆլիս, 1914, N 151:

¹⁹ Տե՛ս Դ. Սազանյան, Հայ երաժշտական կյանքի տարեգրություն, 1911–1920, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի արխիվ, ձեռագիր, էջ 338:

Երիտասարդները Շուշվա թեմական և Մարիամյան օրիորդաց միջնակարգ դպրոցների աշակերտներից և սիրողներից կազմակերպում են երգեցիկ խումբ: Նրանց մեծապես աջակցում է Ստեփան Դեմուրյանը, որն այդ տարիներին աշխատում էր Շուշիում: Ընդ որում պահպանվել են տեղեկություններ առ այն, որ համերգները տեղի են ունեցել Շուշիի ամառային ժողովարանի դահլիճում: Բավական հարուստ է եղել երգացանկը՝ Գրիգոր Միրզայան, Անուշավան Տեր-Ղևոնդյան, Ստեփան Դեմուրյան, Դանիել Ղազարյան, Արմեն Տիգրանյան, Տիգրան Չուխաճյան, ինչպես նաև Մոնյուշկո, Մասնե: Համերգները ջերմ ընդունելության են արժանանում և ստեղծագործական նոր լիցք հաղորդում Դանիել Ղազարյանին:

Այդ համերգներին են անդրադարձել «Մշակը» 1914-ի հուլիսի 13-ի համարում՝ «Գավառական համերգ» վերտառությամբ հոդվածում, և «Հորիզոնը»:

Ի դեպ, Դ. Ղազարյանի ու կոմպոզիտոր և խմբավար, ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, վաստակավոր ուսուցիչ Երվանդ Սարգսյանի համագործակցությունը տևական էր ու արգասաբեր: Շուշվա համերգներից մեկ տարի անց՝ 1915 թ. փետրվարի 10-ին, Դ. Ղազարյանի և Ե. Սարգսյանի ղեկավարած քառաձայն երգեցիկ խումբը հանդես է գալիս Թիֆլիսի երաժշտական դպրոցի դահլիճում, իսկ մարտի 23-ին՝ Թիֆլիսի արտիստական ընկերության դահլիճում: Ապրիլի 9-ին նրանց ղեկավարած խառը երգեցիկ խմբի համերգն էր Թիֆլիսի առևտրականների ակումբում, իսկ մայիսի 7-ին և 13-ին՝ Թիֆլիսի Հավլաբարի հասարակական ակումբում:

Դանիել Ղազարյանը երկրորդ ու վերջին այցելությունը հարազատ Շուշի կատարում է 1950-ականների կեսերին՝ երկարատև ընդմիջումից հետո: Քրոջ՝ Աշխենի ընկերակցությամբ հայրենի Շուշի է այցելում արդեն անվանի կոմպոզիտորը, որի ստեղծագործությունները՝ երգերը, ռոմանսները, մանկական երգերը, լայնորեն տարածվել էին իր ծննդավայրում: Հայրենիքը նրան ընդունում է ըստ արժանվույն: Նա

ներկա է գտնվում Ստեփանակերտի պետական թատրոնում Պ. Պռոշյանի «Սոս և Վարդիթեր» դրամայի ներկայացմանը: Դրամայի համար երաժշտությունը Դ. Ղազարյանը գրել էր դեռևս 1916 թվականին: Ներկայացումից առաջ թատրոնի գլխավոր ռեժիսոր Կարո Ալվարյանը ներկայացնում է կոմպոզիտորի կյանքն ու գործունեությունը: Դերասաններն ու հանդիսականները ջերմորեն ողջունում են իրենց ակամավոր հայրենակցին:

Հայրենիք իր երկրորդ և ցավոք վերջին այցելության ընթացքում Դ. Ղազարյանն ունկնդրում է Ղարաբաղում գործող դպրոցական երգչախմբերի ելույթները, մեթոդական բազմակողմանի օժանդակություն ցույց տալիս խմբավարներին: Հավարտ այցելության՝ նա գրում է «Ինչ սիրուն է Ղարաբաղը» երգը՝ ասես վերջին անգամ այս կերպ հավաստելով իր որդիական սերն ու նվիրումը հայրենի եզերքի նկատմամբ...

Հայրենի Շուշի Դանիել Ղազարյանը վերջնականապես վերադարձավ ճիշտ տասը տարի առաջ, վերադարձավ՝ այլևս երբեք չհեռանալու համար...

1997-ին՝ շուրջ չորս տարի տևած նախապատրաստական աշխատանքներից հետո, Շուշիում դպրոցականների առջև իր դուներն է բացում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում առայժմ միակ երաժշտական միջնակարգ մասնագիտական գիշերօթիկ դպրոցը: Կրթօջախը, որտեղ այսօր ուսանում են շուրջ 100 շնորհալի պատանիներ ու աղջիկներ, որտեղ հաջողությամբ գործում են փողային նվագախումբն ու երգչախումբը, իր հիմնադրման օրվանից կրում է Դանիել Ղազարյանի անունը:

Եվ վստահաբար կարող ենք ասել, որ Դանիել Ղազարյանի անվան երաժշտական դպրոցում այսօր սովորում են և ապագայում կուսանեն բազմաթիվ երեխաներ, ովքեր, որպես երաժիշտ ձևավորվելով Շուշիում, հետագայում իրենց ակամավոր հայրենակից Դ. Ղազարյանի նման ծանրակշիռ ավանդ կրեն հայ երաժշտարվեստի զարգացմանը: